

YANGILANGAN KONSTITUTSIYAMIZDA INSON VA FUQAROLARNING HUQUQ VA ERKINLIKLARI TA'MINLANISHINING HUQUQIY ASOSLARI

Tursunboyev Quvondiq Anvar o'g'li

*Berdaq nomidagi Qaraqalpoq davlat universiteti Yuridika fakulteti 1-
bosqich talabasi*

Annotatsiya: *Mazkur maqolada O'zbekiston Respublikasining yangi tahrirdagi Konstitutsiyasida mustahkamlangan "Inson-jamiat-davlat" tamoyilining mazmun-mohiyati hamda uning inson huquq va erkinliklarini ta'minlashdagi ustuvor ahamiyati yoritilgan. Bosh qomusimizga kiritilgan konseptual o'zgarishlar, xususan, "Xabeas korpus" instituti, "Miranda qoidolari"ning qonunchilikga singdirilishi, o'lim jazosining taqiqlanishi kabi shaxs daxilsizligiga oid kafolatlar tahlil qilingan. Shuningdek, fuqarolarning siyosiy, iqtisodiy, ijtimoiy, madaniy va ekologok huquqlari (mulkdor bo'lish, uy-joyga ega bo'lish, atrof-muhit muhofazasi) va davlat boshqaruvidagi jamoatchilik nazorati masalalari huquqiy jihatdan batafsil ochib berilgan.*

Kalit so'zlar: *Konstitutsiya, davlat, taraqqiyot, qonun, jamiyat, tamoyil, konseptual, Xabeas korpus, Miranda qoidasi, Ombudsman, protsessual, intellektual, axborot, muhofaza.*

O'zbekiston Respublikasining yangi tahrirdagi Konstitutsiyasi mamlakatimiz taraqqiyotining yangi bosqichida inson huquqlari ustuvorligini ta'minlashning mustahkam poydevori bo'lib xizmat qilmoqda. Zero, Bosh qonunimizda "Inson-jamiat-davlat" tamoyilining belgilanishi, davlatning o'z zimmasiga inson huquq va erkinliklarini himoya qilish bo'yicha aniq majburiyatlar olishini yangi huquqiy darajaga ko'tardi. Mazkur o'zgarishlar fuqarolarning munosib hayot kechirishi va shaxs erkinligini kafolatlovchi xalqaro standartlarni milliy qonunchiligimizga yanada chuqurroq singdirishga imkon berdi.

Dunyo yaralibdiki, insoniyat o'zining erkinligi va haq-huquqlari uchun kurashib keladi. Chunki inson qadri toptalgan, uning huquqlari poymol etilgan jamiyatda hech qachon adolat va taraqqiyot bo'lmaydi. Bu – uning huquqlari poymol etilmasligi, munosib turmush kechirishi va ertangi kunga qat'iy ishonchi demakdir. Bugun yangilangan Konstitutsiyamiz shunchaki qonunlar to'plami emas, balki har birimizning ana shu orzu-intilishlarimizni aks ettiruvchi haqiqiy hayot dasturiga aylandi.

Asosiy Konseptual o'zgarishlar: O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining yangi tahriri 2023-yil 1-maydan e'tiboran kuchga kirdi. Bunga qadar 1992-yildan buyon konstitutsiyaga jami 15 marta o'zgartirish kiritilgan edi. Bu safar esa o'zgartirishlar ko'lami kattaligi sabab hujjatning yangi tahriri qabul qilindi. Yangilanish natijasida,

bosh qomusdagi moddalar soni 128 tadan 155 taga, undagi normalar esa 275 tadan 434 taga oshdi. Umuman, olganda konstitutsiyamiz 65 foizga yangilangan.

Shaxsiy huquq va erkinliklar bo'yicha "Xabeas ko'rpus" instituti kuchayishi uchun 27-moddada shaxsni sud qarorisiz 48 soatdan ortiq ushlab turish mumkin emasligi belgilangan. Bu insonning asossiz qamalib ketishidan himoya qiladi va har qanday ushlab turish faqat qonuniy asosda, sud nazorati ostida bo'lishini ta'minlaydi. Xususan, O'zbekistonda o'lim jazosi to'liq taqiqlandi. Konstitutsiyamiz mamlakatda har bir shaxsning erkinlik va shaxsiy daxlsizlik huquqilaridan foydalanish bo'yicha eng muhim va asosiy qoidalarni belgilab beradi. Shaxs daxlsizligi va shaxsiy hayot daxlsizligi huquqi Konstitutsiyamizda mustahkamlab qo'yilgan. Konstitutsiyada ayblanuvchi va sudlanuvchilarga o'ziga qarshi ko'rsatma bermaslik, "Miranda qoidalari" shaxs ushlanayotganida uning huquqlari va nega ushlangani unga tushintirilishi, sukut saqlash huquqi ham mustahkamlanadi. Bu qoida fuqaroni o'ziga qarshi ko'rsatma berishdan va tergovchilarning noqonuniy bosimidan himoya qiladi. Shu bilan birga, qonunchilikda nima uchun shaxsning ozodlikda bo'lishini cheklash yoki mahrum etish jazo sifatida kiritilganligining yetarli sabablari ham bor. Insonning huquq va erkinliklarini faqat qonunga muvofiq va faqat konstitutsiyaviy tuzumni, aholining sog'ligini, ijtimoiy axloqini, boshqa shaxslarning huquq va erkinliklarini himoya qilish, jamoat xavfsizligini hamda jamoat tartibini ta'minlash maqsadida zarur bo'lgan doirada cheklanishi mumkin. Ombudsman institutida inson huquqlari bo'yicha vakilning vakolatlari kengashi. Bepul yurik yordam bo'yicha 116-moddada qonunda nazarda tutilgan hollarda yuridik yordam davlat hisobidan ko'rsatilishi mustahkamlandi.

O'zbekiston Respublikasi 2023-yil 30-aprelda referendum orqali qabul qilingan yangi tahrirdagi Konstitutsiyamiz 6 bo'lim 27 bob va 155 ta modda qilib belgilandi. Shu bilan birga inson va fuqarolarning huquq va erkinliklariga ham katta ahamiyat qaratilgan. Shuningdek, Konstitutsiyamizning 7-bobi "Shaxsiy huquq va erkinliklar" deb nomlanib, bir qator shaxsiy huquq va erkinliklarga oid normalar belgilangan. Jumladan, Konstitutsiyamizning 25-moddasida yashash huquqi har bir insonning ajralmas huquqi ekanligi va u Konstitutsiyamizda mustahkamlab qo'yilgan. Shu bilan birga inson va fuqarolarning erkinligini cheklashda belgilangan protsessual qoidalarga rioya qilishni talab etadi. Aks holda amalga oshirilgan harakatlar noqonuniy hisoblanadi. Masalan, shaxsni jinoiy qilmish sodir etishda ayblanayotib, yetarli dalilarsiz ozodlikdan mahrum qilish qonun buzilishi hisoblanadi. Bunday vaziyatda shaxs o'z huquqini tiklash uchun shikoyat qilishi va hukmni bekor qildirishga haqli hisoblanadi.

Yangilangan Konstitutsiyamizda davlat inson huquq va erkinliklarini oliy qadiryat sifatida ta'minlashni o'zining bosh vazifasi deb biladi. Xususan, bu borada Oliy majlis qonunchilik palatasi deputati Sherzod To'xtashev quydagicha fikrlar bildirgan: "Yangi tahrirdagi Konstitutsiya mamlakatimizning yaqin va uzoq istiqboldagi barqaror

taraqqiyoti, xalqimiz farovon hayotining mustahkam huquqiy asosi va ishonchli kafolatidir. Bosh qomusimizda ijtimoiy adolat va birdamlik prinsiplari joriy etilib, inson huquq va erkinliklarini himoya qilishning mutlaqo yangi mexanizmlarini nazarda tutuvchi konstitutsiyaviy asoslar mustahkamlandi. Xususan, inson manfaati har narsadan ustun qo'yilishi e'tirof etildi hamda fuqarolarning huquq va erkinliklarini ishonchli himoya qilish davlatning konstitutsiyaviy majburiyati sifatida belgilandi. Bular, inson sha'ni va qadr-qimmatini daxlsizligi, hech narsa ularni kamsitish uchun asos bo'lishi mumkin emasligi, inson va davlat organlari o'rtasida yuzaga keladigan noaniqliklar inson foydasiga talqin qilinishi, huquqiy ta'sir choralari qonuniy maqsadga erishish uchun yetarli va mutanosib bo'lishi kerakligi va boshqalarda o'z aksini topdi. Shuningdek, insonning shaxsiy huquqlari va erkinliklari kafolati eng ilg'or xalqaro standartlarga muvofiq kuchaytirildi".

Yangi tahrirdagi Konstitutsiyamizning 8-bobi "Siyosiy huquqlar" deb nomlanib, 36-moddasida "O'zbekiston Respublikasining fuqarolari jamiyat va davlat ishlarini boshqarishda bevosita hamda o'z vakillari orqali ishtirok etish huquqiga ega, bunday ishtirok etish o'zini o'zi boshqarish, referendumlar o'tkazish va davlat organlarini demokratik tarzda shakllantirish, shuningdek, davlat organlarining faoliyati ustidan jamoatchilik nazorati vositasida amalga oshiradi". Davlat organlarining faoliyati ustidan jamoatchilik nazoratini amalga oshirish tartibi qonun bilan belgilanadi. Shuningdek, u fuqarolarning siyosiy huquqlarini va davlat boshqaruvidagi rolini kafolatlaydi. Fuqarolar davlat uchun muhim qarorlarni qabul qilishda to'g'ridan-to'g'ri qatnashadi. Bunda saylovlarda ovoz berish, muhim qonun yoki qarorlar bo'yicha referendumlarda (umumxalq ovoz berishida) qatnashadi va o'zi ishonch bildirgan shaxslarni (deputatlarni) Oliy Majlis va mahalliy Kengashlarga saylaydi.

Konstitutsiyamizning 9-bobi esa inson va fuqarolarning "iqtisodiy, ijtimoiy, madaniy va ekologik huquqlarga bag'ishlangan. Xususan, "Iqtisodiy huquqlar"ga to'xtaladigan bo'lsak, bunga 41-moddani misol qilishimiz mumkin. Bunda, "Har bir shaxs mulkor bo'lishga haqli. Bank operatsiyalarining, omonatlarning va hisobvaraqlarning sir tutilishi, shuningdek, meros huquqi qonun bilan kafolatlanadi". Ushbu moddada har bir shaxsning qonuniy yo'l bilan mol-mulk orttirishi, unga egalik qilishi, undan foydalanishi va uni tasarruf etishini kafolatlaydi. Bu iqtisodiy faollik va tadbirkorlik uchun eng asosiy poydevordir. Endi "Ijtimoiy huquqlar"ga keladigan bo'lsak, bunga 47-moddani keltirib o'tishimiz mumkin. Bunda, "Har kim uy-joyli bo'lish huquqiga ega. Hech kim sudning qarorisiz va qonunga zid tarzda uy-joydan mahrum etilishi mumkin emas. Uy-joydan mahrum etilgan mulkdorga uy-joyning qiymati hamda u ko'rgan zararlarning o'rni qonunda nazarda tutilgan hollarda va tartibda oldindan hamda teng qiymatda qoplashi ta'minlanadi. Davlat uy-joy qurilishini rag'batlantiradi va uy-joyga bo'lgan huquqning amalga oshirilishi uchun shart-sharoitlar yaratadi. Aholining ijtimoiy jihatdan ehtiyojmand toifalarini uy-joy bilan ta'minlash tartibi qonun bilan belgilanadi".

Endi inson va fuqarolarning “Madaniy huquqlar”ga keladigan bo‘lsak, Konstitutsiyamizning 53-moddasida “Har kim ilmiy, texnikaviy va badiiy ijod erkinligi, madaniyat yutiqlaridan foydalanish kuquqi kafolatlanadi. Intellektual mulk qonun bilan muhofaza qilinadi. Davlat jamiyatning madaniy, ilmiy va texnikaviy rivojlanishi haqida g‘amxo‘rlik qiladi”. Ushbu huquq doirasida davlatimiz har bir fuqarosi ilm-fan, texnika va san’at sohasida erkin ijod qilishini kafolatlab, intellektual salohiyatini oshirishga va madaniy yutiqlardan hamma birdek foydalanishiga imkon yaratadi.

Shuningdek, Konstitutsiyamizning 49-moddasi “Ekologik huquqlar”ga bag‘ishlangan bo‘lib, ungga ko‘ra “Har kim qulay atrof-muhitga, uning holati to‘g‘risidagi ishonchli axborotga ega bo‘lish huquqiga ega. Davlat fuqarolarning ekologik huquqlarini ta‘minlash va atrof-muhitga zararli ta‘sir ko‘rsatilishiga yo‘l qo‘yilmaslik maqsadida shaharsozlik faoliyati sohasida jamoatchilik nazoratini amalga oshirish uchun shart-sharoitlar yaratadi. Shaharsozlik hujjatlarining loyhalari qonunda belgilangan tartibda jamoatchilik muhokamasidan o‘tkaziladi. Davlat barqaror rivojlanish prinsipiga muvofiq, atrof-muhitni yaxshilash, tiklash va muhofaza qilish, ekologik muvozanatni saqlash bo‘yicha chora-tadbirlarni amalga oshiradi. Davlat Orolbo‘yi mintaqasining ekologik tizimini muhofaza qilish hamda tiklash, mintaqani ijtimoiy va iqtisodiy jihatdan rivojlantirish yuzasidan choralar ko‘radi”. Ekologik huquqlar insonning yashash muhiti xavfsizligini ta‘minlaydi. Har bir shaxs qulay atrof-muhitga va u haqidagi ishonchli ma‘lumotga ega bo‘lish huquqi bilan qurollanadi. Davlat nafaqat tabiatni asrash va ekologik muvozanatni tiklash (xususan, Orolbo‘yi mintaqasida) majburiyatini oladi. Balki shaharsozlik kabi muhim jarayonlarda jamoatchilik nazoratini joriy etish orqali fuqarolarning bu boradagi qaror qabul qilishdagi ishtirokini ta‘minlaydi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Mirziyoyev Sh.M. “Yangi O‘zbekiston taraqqiyot strategiyasi”, -Toshkent: “Tasvir”, 2022. (Inson qadri va huquqlari bo‘limi).
2. O‘zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi. (Yangi tahrir, 2023-yil 30-aprel) [O‘zbekiston Respblikasi Qonunchilik ma‘lumotlari milliy bazasi – Lex.uz]
3. Saidov A.X. “Yangi Konstitutsiya - inson huquqlari kafolati” (Ilmiy maqolalar to‘plami yoki inson huquqlari bo‘yicha Milliy markaz hisobotlari).
4. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining Farmoni. “Inson huquqlari bo‘yicha O‘zbekiston Respublikasining Milliy strategiyasini tasdiqlash to‘g‘risida”. (22.06.2020 yildagi PF-6012-son).
5. <https://kun.uz/news/2023/05/02/yangi-konstitutsiya-10-ta-asosiy-ozgarish>
6. <https://constitution.uz>
7. https://constitution.uz/oz/pages/yangi_tahrirdagi_konstitutsiya_2
8. <https://lex.uz/>

«ILM-FAN FIDOYISI»

ILMIY-AMALIY KO`RIK TANLOVI

9. <https://parliament.gov.uz>